

Аграрен университет – Пловдив, Научни трудове, т. LXIV, кн. 1, 2022 г.
Научна конференция „Ролята на фамилия бизнес за устойчиво развитие“
Agricultural University – Plovdiv, Scientific Works, vol. LXIV, book 1, 2022
Scientific Conference "The role of family business for sustainable development"

[DOI: 10.22620/sciworks.2022.01.002](https://doi.org/10.22620/sciworks.2022.01.002)

**МЕРКИ НА ОБЩАТА СЕЛСКОСТОПАНСКА ПОЛИТИКА ЗА СМЕКЧАВАНЕ
НА ПРОМЕНИТЕ В КЛИМАТА
COMMON AGRICULTURAL POLICY MEASURES TO MITIGATE CLIMATE
CHANGE**

**Радка Ненова
Radka Nenova**

Стопанска академия „Димитър А. Ценов“ – Свищов
D.A. Tsenov Academy of Economics, Svishtov

r.nenova@uni-svishtov.bg

Резюме

Целта на настоящия доклад е да се установи каква е ролята на Общата селскостопанска политика (ОСП) за намаляване на неблагоприятните последици от изменението на климата и адаптирането към тях. За постигането ѝ е направен сравнителен анализ между действащите през предходни периоди мерки и насоките на Новата ОСП: 2023 – 2027. От методологическа гледна точка, извършената съпоставка се базира на съществуващи официални документи на Европейския съюз (ЕС), в т.ч. стратегии, доклади за оценка, а също и на Националната програма за развитие на селските райони на България за няколко програмни периода. Резултатите от проучването показват, че значимостта на ОСП за преодоляване на промените в климата нараства и предприетите мерки се увеличават, но същевременно постигнатия напредък е недостатъчен. Основният извод е, че в бъдеще движещата сила за адаптирането към климатичните промени и намаляване на неблагоприятните последици ще бъдат малките стопанства.

Ключови думи: Обща селскостопанска политика, мерки, климатични промени, смекчаване, малки стопанства.

Abstract

The purpose of this report is to establish the role of the Common Agricultural Policy (CAP) in mitigating and adapting to the adverse effects of climate change. To achieve this, a comparative analysis was made between the measures in force in previous periods and the guidelines of the New CAP: 2023 - 2027. From a methodological point of view, the comparison is based on existing official documents of the European Union (EU), incl. strategies, evaluation reports, as well as the National Program for Rural Development of Bulgaria for several programming periods. The results of the study show that the importance of the CAP in tackling

climate change is growing and the measures taken are increasing, but at the same time the progress made is insufficient. The main conclusion is that in the future, small farms will be the driving force for adapting to climate change and reducing adverse effects.

Key words: Common Agricultural Policy, measures, climate change, mitigation, smallholdings.

ВЪВЕДЕНИЕ

Борбата с климатичните промени попада във фокуса на глобалните предизвикателства през 1990 г., когато е публикуван първият Международен доклад за промените в климата. Следва поредица от доклади, в които Междуправителствената група от експерти по изменение на климата посочва, че най-вероятните причини за глобалното затопляне са антропогенни. Това заключение поражда необходимостта от провеждане на политика в борбата с климатичните промени на международно равнище, което дава своето отражение на европейско и национално ниво. Целта на настоящия доклад е да се установи каква е ролята на Общата селскостопанска политика (ОСП) за намаляване на неблагоприятните последици от изменението на климата и адаптирането към тях.

МАТЕРИАЛИ И МЕТОДИ

През 2022 г. ОСП бележи 60 години от създаването си. За този продължителен период нейните цели са претърпели развитие и са надградени в съответствие с глобалните предизвикателства и нуждите на населението. Мерките, които обхваща ОСП, включват три основни елемента: подпомагане на доходите на земеделските производители, пазарни мерки и мерки за развитие на селските райони, които се реализират на практика чрез национални стратегически планове.

Първият, за България, **Национален план за развитие на земеделието и селските райони за периода 2000-2006 г.** е приет от Европейската комисия в края на 2000 г. и обхваща предприсъединителния период. Набелязаните стратегически цели са две: 1) подобряване на качеството и ефективността на земеделското производство и изграждане на конкурентноспособни структури в областта на преработката и маркетинга на селскостопански продукти и 2) подобряване на условията на живот в селските райони. Мерките, за постигането на двете цели първоначално са само три, а в последствие увеличени с още 7 (Portal "EVROPA", 2009).

Във втория **Национален стратегически план за развитие на селските райони (2007 – 2013)** (Ministerski savet, 2006) към двете стратегически цели в първия план е добавена още една, свързана с опазване на природните ресурси и защита на околната среда в селските райони. Конкретните мерки, за постигане на трите цели, са описани в самостоятелен документ **Програма за развитие на селските райони (2007 – 2013)** (MZH, 2007). Наблюдава се значително увеличаване на броя на мерките и тяхната конкретизация.

Програмата за развитие на селските райони за следващия програмен период (2014 – 2020) (MZH, 2014) съдържа мерки, които са избрани на базата на проведен SWOT-анализ и оценка на нуждите. През този период се появява първата самостоятелна мярка, свързана с климата, а именно Мярка 10 Агроекология и климат.

Следващият програмен период не стартира от 2021 г., т.к. в нейния край е прието споразумението за реформа в ОСП на ЕС, чието изпълнение трябва да стартира от 2023 г. и да продължи до 2027 г. Периодът 2021 – 2022 г. е преходен. Целта на реформираната ОСП да се повиши приносът на селското стопанство за постигането на целите на ЕС в областта на околната среда и климата; да се осигури по-целенасочена подкрепа на малките земеделски стопанства и по-голяма гъвкавост на държавите членки за адаптиране на мерките към местните условия. Една от 10-те специфични цели на Новата ОСП е „**принос за смекчаване на изменението на климата**“. В описанието на целта се разглеждат не само възможностите на селското стопанство за намаляване на емисиите на парникови газове (ПГ), но и нови техники за управление на стопанствата и почвите.

В проекта на **Стратегически план за развитие на земеделието и селските райони на Република България за периода 2023-2027 г.** (MZH, 2022), представен за обществено обсъждане през месец март 2022 г., за изпълнението на специфичната цел, свързана с климата, са определени девет приоритета. Характеризирани с **много висок приоритет** са 5 от тях: П.4.2. Увеличаване на органичния въглерод в почвата, П.4.4. Потребност от използването на култури и сортове, приспособени към климата, П.4.5. Прилагане на нискоинтензивни земеделски практики – консервационно, интегрирано и биологично земеделие, П.4.8. Устойчиво управление на горските територии, запасите от дървесина и въглерод в горската биомаса и П.4.9. Устойчиво управление на горите, включително увеличаване на залесените площи в страната. **С висок приоритет са:** П.4.1. Намаляване на емисиите на парникови газове от селското стопанство и П.4.7. Противодействие с болестите по животните и борба с патогенните заболявания, а **със среден приоритет:** П.4.3. Производство на енергия от възобновяеми източници от селското стопанство и П.4.6. Увеличаване на производството на биомаса с животински произход.

Инициативите на ЕС в областта на климата, извън ОСП, но неразривно свързани с нея, са многобройни. Рамката за действие включва последователност от публикувани официални документи, стратегии, доклади и други, които са разгледани тук в хронологичен ред. Началото е поставено през 2009 г. с „**Бяла книга**“ за адаптиране спрямо изменението на климата (Komisiya na evropeyskite obshtnosti, 2009). Основната цел, посочена в документа, е да се подобри издръжливостта на ЕС към климатичните промени, като при вземането на мерки срещу изменението на климата, се използват два подхода: намаляване на емисиите на ПГ (смекчаване на изменението на климата) и предприемане на действия за адаптация, спрямо въздействията от изменението на климата.

Необходимостта от прилагането на втория подход води до разработване на придружаващ „Бялата книга“ документ – **„Адаптиране спрямо изменението на климата: предизвикателство за европейското селско стопанство и селски райони“** (Komisiya na evropeyskite obshtnosti, 2009 а). В него се обобщават основните аспекти от въздействието на изменението на климата върху европейското селско стопанство, разглеждат се нуждите, свързани с адаптацията, описват се възможните последици за ОСП и се проучват евентуалните насоки за бъдещи действия.

През 2010 г. Европейската комисия представя Стратегия **„Европа 2020“** (Evropeyska komisiya, 2010). Единият от приоритетите е постигане на устойчив растеж чрез насърчаване на по-екологична и по-конкурентоспособна икономика с по-ефективно използване на ресурсите. Той е свързан с целта **„20/20/20“** по отношение на климата/енергията, т.е. намаляване на емисиите на ПГ с 20%, нарастване на дела на енергията от възобновяеми източници на 20% и повишаване на енергийната ефективност с 20%.

Европейската комисия разработва и по-дългосрочна визия чрез **„Пътна карта за постигане до 2050 г. на конкурентоспособна икономика с ниска въглеродна интензивност“** (Evropeyska komisiya, 2011). Ангажиментите на ЕС до 2050 г. са свързани с редуциране на вътрешни емисии с 80%, спрямо нивата от 1990 г., като това трябва да бъдат действителни намаления, а не компенсации чрез пазара за емисии на ПГ.

Нарастващите предизвикателства пред ЕС пораждат необходимостта от разработване и на **Стратегия за биоикономика** (Evropeyska komisiya, 2012). Борбата с изменението на климата и приспособяването към него, пречупено през призмата на биоикономиката, означава разработване на производствени системи с намалени емисии на ПГ.

Създаването на Стратегия на ЕС за адаптация към изменението на климата (Evropeyska komisiya, 2013) на практика е изпълнение на предписания на комисията, дадени още през 2009 г. В тази стратегия е отчетен основният резултат от осъществяването на мерките в „Бялата книга“ – стартирането на Европейска интернет платформа за адаптация към климата (Climate-ADAPT, достъпна на адрес (<http://climate-adapt.eea.europa.eu>)).

Целите, поставени от Европейската комисия в Стратегия „Европа 2020“, са допълнени с **Рамка до 2030 г.** (Evropeyska komisiya, 2014). Там е разписано, че изпълнението на политиката на ЕС, в областта на климата и енергетиката до 2030 г., трябва да доведе до намаляване на емисиите на ПГ в Съюза с 40%, в сравнение с нивата от 1990 г. Постигането на целите следва да се осъществява чрез *съчетаване на мерки на национално и европейско ниво, които се описват в национални планове.*

Политика на ЕС, свързана с климата продължава да се развива активно и в края на 2019 г. е приет **Европейски зелен пакт** (Evropeyska komisiya, 2019). Този документ е новата пътна карта за постигане на устойчивост на икономиката на ЕС. Целта на ЕС е през 2050 г. да бъде първия неутрален по отношение на климата континент. Селското стопанство и развитието на селските райони заемат централно място в зеления пакт, като

новата ОСП е основният инструмент за постигане на Стратегията „От фермата до трапезата“ и „Стратегията за биологичното разнообразие“.

Стратегията „От фермата до трапезата“ (Evropeyska komisiya, 2020) промотира новото значение на устойчивостта за ЕС. Намаляването на въглеродния отпечатък на продоволствената система върху климата следва да се постигне чрез изграждането на системата по такъв начин, че да работи в интерес на производителите и потребителите и паралелно да генерира ползи за климата и околната среда.

Стратегията на ЕС за биологичното разнообразие до 2030 г. е насочена към обръщане на процеса на влошаване на състоянието на екосистемите чрез конкретни действия и ангажименти. Тя е пряко свързана с „Европейския зелен пакт“ и Стратегията „От фермата до трапезата“.

Други два документа на комисията също са свързани с „Европейския зелен пакт“. Това са: **Европейският пакт за климата**, който е инициатива, помагаща общностите при споделянето и прилагането на мерки за борба с изменението на климата и **Новият европейски Баухаус** – също инициатива, но свързана с културното и творческото измерение на Европейския зелен пакт.

Висока степен на интегриране съществува и между „Европейския зелен пакт“ и **Новата стратегия на ЕС за адаптация към изменението на климата** (Evropeyska komisiya, 2021). Акцентът в нея е нарастващото значение на устойчивостта спрямо изменението на климата. Европейската комисия счита, че *в изпълнението на новата, още по-амбициозна цел за устойчива на климата ЕС, следва да се включат: обществеността, градовете, бизнеса, социалните партньори и регионите.*

Националната политика, свързана със смекчаване на промените в климата, стартира в България с изготвянето на национални планове за действие по изменението на климата. Разработването на тези планове е продиктувано от ангажиментите, които нашата страна поема при ратифицирането на международните документи: Рамкова конвенция на Обединените нации по изменение на климата и Протокол от Киото. В националните планове се координират политиките и мерките по отрасли.

В периода 1996 – 1997 г. е разработен **първият** Национален план за действие по изменение на климата (IAOS, n.d.). Той е одобрен през 2000 г., а дейностите, предвидени в него, са извършвани в периода 2000 – 2004 г.

В периода 2005 – 2008 г. България подготвя **вторият** Национален план (Ministerski savet, 2004), който допълва и осъвременява предходния документ и включва следните действия:

- ✓ прилагане на политики, водещи до намаляване на емисиите на ПГ в различни български сектори;
- ✓ създаване на условия за въвеждане на мерки за ограничаване на емисиите, както и институционални споразумения за изграждане на капацитет и повишаване на информираността на населението;
- ✓ мониторинг и регистриране на емисиите на ПГ и оценка на тенденциите и прогнозите, в т. ч. оценка на влиянието на политиките върху тенденциите;

- ✓ въвеждане и прилагане на проекти за Съвместно изпълнение и Схема за търговия с емисии.

След четиригодишно прекъсване, през 2012 г., е представен **третият** Национален план (MOSV, 2012). Основната стратегическа цел в плана е да се очертае рамка за: борба с изменението на климата за периода 2013 – 2020 г., действия за намаляване на отрицателното въздействие от климатичните промени и изпълнение на поетите ангажименти.

През 2014 г. в България влиза в действие **Закон за ограничаване на изменението на климата** (DV, 2014), в който се регламентира провеждането на държавна политика в тази област.

С Решение № 621 от 25.10.2019 г. на Министерски съвет е одобрена **Националната стратегия и План за действие за адаптиране към изменението на климата на Република България** (MOSV, 2019). Целта на Стратегията е да служи като референтен документ, определящ рамка за действия за адаптиране към изменението на климата (АИК) и приоритетни направления до 2030 г., като идентифицира и потвърждава необходимостта от действия за АИК както за цялата икономиката, така и на секторно ниво, включително за сектор „Селското стопанство“. Планът за действие в сектор „Селско стопанство“ обхваща следните стратегически цели: 1) устойчиво управление на селскостопанските практики за адаптиране към изменението на климата; 2) насърчаване на капацитета за адаптиране и осведоменост в селскостопанския сектор; 3) насърчаване на научните изследвания и иновациите за адаптиране към изменението на климата и 4) укрепване на политиката и правната рамка за адаптиране в селскостопанския сектор.

РЕЗУЛТАТИ И ОБСЪЖДАНЕ

Прегледът на целите и мерките на ОСП, свързани с климата, както и специфичното законодателството по тази тематика, на европейско и национално ниво, показва не само хронологията, но и тяхната еволюция. Съпоставката на ОСП, в частта ѝ за климата, по програмни периоди, свидетелства за поява на първата конкретна мярка за климата през първия програмен период (2007 – 2013 г.) – 214 Агроекологични плащания. В Заключителния доклад за последващата оценка на ПРСР (2007 – 2013) (MZH, 2018) е посочена връзката между мерките в програмата по отношение на въздействието им. По индикатора на въздействие „Принос към борбата с изменението на климата“ е отчетено, че основните въздействия се дължат не на мярка 214, а на мерки: 223 Първоначално залесяване на неземеделски земи и 226 Възстановяване на горския потенциал и въвеждане на превантивни дейности, а допълнителните на мерки 121 Модернизиране на земеделските стопанства, 123 Добавяне на стойност към земеделски и горски продукти, 312 Подкрепа за създаване и развитие на микро-предприятия, 41 Прилагане на стратегиите за местно развитие и 421 Между-териториално и транснационално сътрудничество.

През втория програмен период (2014 – 2020 г.) вече се използва самостоятелна мярка 10 Агроекология и климат. За третия програмен период (2023 – 2027 г.) в областта на климата са набелязани девет приоритета, което

от своя страна предполага, че в новата ПРСР ще бъдат интегрирани голям брой съответстващи мерки.

Появата на мерки за борба с климатичните промени в националните стратегически планове за развитие на селските райони и съответно в ПРСР още през първия програмен период (2007 – 2013 г.) е в синхрон по време със стартирането през 2009 г. на европейските инициативи в тази област.

Прегледът на стратегиите и другите специализирани документи, които са израз на политиката за климата на европейско ниво, затвърждават мнението, че целите за намаляване на емисиите на ПГ и мерките за адаптиране спрямо климатичните промени, са от голяма значимост за днешното общество. Европейските институции водят политиката за климата в синхрон с международните споразумения, дори в определени случаи поставят по-амбициозни цели (Neova, 2017).

В България, действия по смекчаване на неблагоприятните последици от климатичните промени, се предприемат на практика десет години преди присъединяването на страната ни към ЕС. Създаването на национални планове за действие по изменението на климата е ангажимент на България, поет с ратифицирането на Рамковата конвенция на ООН за измененията на климата и Протокола от Киото. В отчета по изпълнението на първия национален план за действие по изменението на климата, министърът на околната среда и водите тогава, отбелязва намаление на емисиите на ПГ с 56% (спрямо базовата 1988 г.) и намаление на въглеродния капацитет на интензитета на икономиката с 46%.

Във втория план за действие по изменението на климата е отчетено още по-голямо намаление (65%) и то за емисиите на ПГ от селското стопанство за периода 1988 – 2001 г., при положение, че в отрасъла не са прилагани мерки за ограничаване на емисиите. Предвидено е постепенно въвеждане на мерки от 2005 г. в подсектор „Животновъдство“, чрез дейности за управление на оборския тор и в подсектор „Наторяване и напояване“, чрез дейности съответно за подобряване на практиките за наторяване и чрез усъвършенстване на поливните технологии, с цел намаляване на разхода на вода.

От съдържанието на Втория национален план за действие по изменение на климата 2005 – 2008 г. може да се обобщи, че на фона на международната политика, националната политика в сектор „Селско стопанство“, свързана с климатичните промени (ограничаване емисиите на ПГ и адаптирането към климатичните промени), е с много стеснен обхват, а административният капацитет, като цяло, е силно ограничен. Освен това липсва преход към следващия период. Причината е, че след приемането на страната ни към ЕС е бил необходим период, през който политиката и законодателството на България, свързани с изменението на климата, да се хармонизират с тези на ЕС. В периода 2008 – 2012 г. Националният план не е актуализиран. Това на практика означава, че през четирите години също не са прилагани мерки в сектор „Селско стопанство“. Във връзка с оценката за уязвимост на България от климатичните промени са предложени мерки за

адаптация, които са определени като незадължителни, но въпреки това трябва да се вземат предвид в бъдеще.

Третият национален план за действие по изменение на климата очертава рамката за борба с изменението на климата за периода 2013 – 2020 г., което съответства почти напълно на втория програмен период. В частта за оценка и тренд на емисиите на ПГ в сектор „Селско стопанство“ до 2009 г., отново се посочва, че в сектора няма приложени съществени мерки за намаление на емисиите. След преглед на състоянието на сектора, обаче са изведени цели и приоритети за следващия период, които са детайлни и широкообхватни.

През 2021 г. е публикуван специален доклад на Европейската сметна палата по отношение на ОСП и климата (Evropeyska smetna palata, 2021). Основното заключение в него е, че половината от средствата на ЕС, които са насочени към действия за климата, са изразходени чрез ОСП, но емисиите от земеделските стопанства не намаляват. Нашата държава е с най-голям резерв (20%) по отношение на емисиите на ПГ, т.к. е една от 13 държави от ЕС, които могат да увеличат емисиите си. Това не означава, че не трябва да се предприемат мерки за смекчаване на неблагоприятните последици от промените в климата. Намаляването на емисиите на ПГ в България, в частност в селското ни стопанство, се дължи предимно на намаляващия брой на отглежданите животни, а не на конкретни действия. Същевременно е отчетено, че България е една от осемте държави членки, в които за периода 2010 – 2018 г., има увеличение с над 30% в емисиите от химически торове и оборски тор. Следователно преодоляването на трудностите пред българското селско стопанство, по отношение на смекчаването на неблагоприятните последици от промените в климата и адаптирането към тях, все още са предизвикателство.

ИЗВОДИ

Мерките на ОСП за смекчаване на неблагоприятните последици от промените в климата съответстват напълно на дефинираните международни цели и действията, които се препоръчват за изпълнение. Европейският съюз си поставя дори по-амбициозни цели, което означава, че и ролята на ОСП нараства. Това е предпоставка за осъществяване на интензивни и целенасочени действия на национално ниво, което е видно от проследяването на приоритетите на България по отношение на климата и селското стопанство. През новия програмен период (2023 – 2027 г.) стремежът към увеличаване на приноса на селското стопанство за постигането на целите на ЕС в областта на околната среда и климата се комбинира с целенасочена подкрепа на малките земеделски стопанства, което от своя страна означава, че в бъдеще именно те ще бъдат движещата сила за адаптирането към климатичните промени и намаляване на неблагоприятните последици от тях.

БЛАГОДАРНОСТИ

Докладът е разработен по проект „Развитие на селските територии в условията на трансформираща се към устойчивост икономика“ (RTtowardsSE). Проектът е финансиран от фонд „Научни изследвания“ и се изпълнява от

Стопанска Академия „Д. А. Ценов“ – Свищов, в партньорство с Университет за национално и световно стопанство – София и Икономически университет – Варна, 2021-2024 г., договор КП-06 ПН 55/1 от 15.11.2021 г.

REFERENCES

- DV. (2014). *Zakon za ogranichavane izmenenieto na klimata*. Obn., DV, br. 22 ot 11.03.2014 g., posl. izm., br. 56 ot 24.07.2015 g. 2014.
- Evropeyska komisiya. (2010). *Saobshtenie na komisiyata. Evropa 2020 Strategiya za inteligen, ustoychiv i priobshtavasht rastezh*. Bryuksel.
- Evropeyska komisiya. (2011). *Saobshtenie ot komisiyata do Evropeyskiya parlament, Saveta, Evropeyskiya ikonomicheski i sotsialen komitet i Komiteta na regionite. Patna karta za postigane do 2050 g. na konkurentosposobna ikonomika s niska vaglerodna intenzivnost*. Bryuksel.
- Evropeyska komisiya. (2012). *Saobshtenie na komisiyata do Evropeyskiya parlament, Saveta, Evropeyskiya ikonomicheski i sotsialen komitet i Komiteta na regionite. Inovatsii za ustoychiv rastezh: bioikonomika za Evropa. Strategiya „Inovatsii za ustoychiv rastezh: bioikonomika za Evrop*. Bryuksel.
- Evropeyska komisiya. (2013). *Saobshtenie na komisiyata do Evropeyskiya parlament, Saveta, Evropeyskiya ikonomicheski i sotsialen komitet i Komiteta na regionite. Strategiya na ES za adaptatsiya kam izmenenieto na klimata*. Bryuksel.
- Evropeyska komisiya. (2014). *Saobshtenie na komisiyata do Evropeyskiya parlament, Saveta, Evropeyskiya ikonomicheski i sotsialen komitet i Komiteta na regionite. Ramka za politikite v oblastta na klimata i energetikata prez perioda 2020 – 2030 godina*. Bryuksel.
- Evropeyska komisiya. (2019). *Saobshtenie na Komisiyata do Evropeyskiya parlament, Evropeyskiya savet, Saveta, Evropeyskiya ikonomicheski i sotsialen komitet i Komiteta na regionite. Evropeyskiyat zelen pakt*. Bryuksel.
- Evropeyska komisiya. (2020). *Saobshtenie na komisiyata do evropeyskiya parlament, saveta, evropeyskiya ikonomicheski i sotsialen komitet i komiteta na regionite. Strategiya „Ot fermata do trapezata“ za spravedliva, zdravoslovna i ekologosabrazna prodovolstvena sistema*. Bryuksel.
- Evropeyska komisiya. (2021). *Saobshtenie na komisiyata do evropeyskiya parlament, saveta, evropeyskiya ikonomicheski i sotsialen komitet i komiteta na regionite. Izgrazhdane na ustoychiva na klimatichnite izmeneniya Evropa — novata strategiya na ES za adaptirane kam izmenenieto na kl*. Bryuksel.
- Evropeyska smetna palata. (2021). *Obshta selskostopanska politika i klimat. Spetsialen доклад*.
- <http://climate-adapt.eea.europa.eu>. (n.d.). Retrieved August 14, 2017, from <http://climate-adapt.eea.europa.eu/countries-regions/countries/bulgaria>
- IAOS. (n.d.). *Izmenenie na klimata – Natsionalen plan za deystvie po izmenenie na klimata*.
- Komisiya na evropeyskite obshtnosti. (2009). *Byala kniga. Adaptirane spryamo izmenenieto na klimata – kam evropeyska ramka za deystvie*. Bryuksel.

- Komisiya na evropeyskite obshtnosti. (2009 a). Adaptirane spryamo izmenenieto na klimata: predizvikatelstvo za evropeyskoto selsko stopanstvo i selski rayoni. Raboten dokument na sluzhbite na komisiyata, pridruzhavasht Byalata kniga Adaptirane spryamo izmenenieto na klimata: kam evropeyska ramka za de. Bryuksel.*
- Ministerski savet. (2004). Vtori natsionalen plan za deystvie po izmenenie na klimata 2005 – 2008. Sofiya.*
- Ministerski savet. (2006). Natsionalen strategicheski plan za razvitie na selskite rayoni (2007 – 2013).*
- MOSV. (2012). Treti natsionalen plan za deystvie po izmenenie na klimata za perioda 2013-2020 g. Sofiya.*
- MOSV. (2019). Natsionalnata strategiya i Plan za deystvie za adaptirane kam izmenenieto na klimata na Republika Balgariya. Изтеглено на 20 май 2022 г. от <https://www.moew.government.bg/bg/klimat/mejdunarodni-pregovori-i-adaptaciya/adaptaciya/>*
- MZH. (2007). Programa za razvitie na selskite rayoni (2007 – 2013).*
- MZH. (2014). Programa za razvitie na selskite rayoni na Republika Balgariya 2014-2020 g. Sofiya.*
- MZH. (2018). Posledvashta otsenka (ex-post) na Programata za razvitie na selskite rayoni 2007-2013 g. Zaklyuchiteln doklad. Sofiya.*
- MZH. (2022). Strategicheski plan za razvitie na zemedeliето i selskite rayoni na Republika Balgariya za perioda 2023-2027 g. Извлечено от <https://strategy.bg/PublicConsultations/View.aspx?lang=bg-BG&id=6649>*
- Nenova, R. (2017). Sastoyanie i tendentsii na klimata v Balgariya i emisiite na parnikovii gazove ot selskoto stopanstvo. Svishtov: Al Tsenov.*
- Portal "EVROPA". (2009). Razvitie i prilagane na programa SAPARD v Balgariya. Изтеглено на 20 май 2022 г. от <http://old.europe.bg/htmls/page.php?category=329&id=20965>*